

visió arrelada és, en lingüística, molt antiga. La idea de considerar que són les vivències i no els referents el veritable objecte de la nominació ja apareix en els modistes de l'edat mitjana quan distingeixen entre *modus essendi*, *modus intelligendi* i *modus significandi*. Des d'aleshores ha plogut molt.

Curiosament, però, aquesta pobra base de teoria lingüística no ha representat un entrebanc seriós per a Òscar Vilarroya. L'autor es mou amb molt de sentit comú entre les aigües perilloses del llenguatge i, cosa que em sembla més sorprenent, arriba fins a proposar una hipòtesi interessant, la qual de vegades ens fa dubtar si estem llegint un llibre de divulgació. És la següent: com l'adaptació no consisteix a adoptar un esquema previ i aplicar-lo al món, sinó que és un poti-poti d'improvisacions recollides que es va formar quan l'oportunitat ho va permetre (Dawkins), Òscar Vilarroya proposa programar els AIBO com si fossin éssers vius, és a dir, agents autònoms adaptatius. La conseqüència que en treu és que cal arrelar els símbols dels AIBO a les vivències anteriors, de manera que el significat d'un terme passa a ser una funció de totes les experiències anteriors del robot.

Es tracta, sense dubte, d'un plantejament interessant, el qual mereix sortir de la divulgació i entrar en un domini més professional. Trobarà dificultats, però aquesta és la condició de la ciència. Per exemple, és clar que els nens, quan aprenen la llengua materna, es comporten de manera molt semblant a com l'autor postula per als AIBO. El problema és que els adults no ho fan així. Cada vegada que un parlant es troba davant d'un terme (posem per cas, *tristor* o *gos* o *espill...*) resulta molt improbable que hagi d'activar totes les connexions neurals relatives a les vivències on el dit terme aparegué

en la seva vida passada. Això, que per a un ordinador no representa cap problema, planteja una dificultat real per a un cervell que està limitat per evidents raons d'economia. Curiosament, però, la incapacitat humana no es tradueix en una inferioritat funcional sinó al contrari. I és que no està gens clar quin nivell d'habilitat lingüística es pot considerar com a principi del llenguatge: el protollenguatge simplificat dels nens de menys de dos anys, el qual comparteixen amb els simis entrenats?; els assajos lingüístics dels nens d'entre dos i set anys, com proposa l'autor d'aquest llibre?; o més aviat la llengua dels adults, com ha cregut sempre la tradició lingüística des d'Aristòtil fins avui mateix? Hi ha encara molta tela per tallar en aquest tema. L'obra d'Òscar Vilarroya representa, tanmateix, un primer pas, petit, però sòlid. □

Un món que hem perdut

Justo Serna

Correspondència, 6. Vicent Ventura, Josep Garcia Richart

Joan Fuster

388 pp., 2003, Editorial 3i4, València

Peter Laslett va publicar fa anys un llibre que avui considerem amb justícia un clàssic de la historiografia. Es titulava *The world we have lost*. L'autor hi examinava el reper-

tori d'hàbits mil·lenaris, d'assoliments seculars, les maneres de vida i d'organització familiar, la cultura material, els recursos de la sociabilitat que havent estat propis dels avantpassats ja no serien característics del món contemporani. La industrialització hauria eliminat una part d'aquest patrimoni moral i intel·lectual deixant fóra certes maneres d'organitzar la vida i les relacions. Alguna cosa semblant podria dir-se de la revolució tecnològica a la qual avui assistim. Si calgués fer alguna cosa similar en la nostra centúria, si calgués efectuar un escrutini del nostre temps, aleshores el fardell oblidat o la impedimenta vella serien encara més grans: la nostra època vertiginosa deixa fora d'ús nombrosos instruments que, havent-se revelat eficaços en unes altres eres, en són ara inútils reminiscències. Lluny de ser circumstància menor, aquestes pèrdues ens canvien, acceleren el ritme de la vida, modifiquen la naturalesa mateixa de l'existència ordinària i alteren el sentiment i la vivència dels humans.

Entre aquests recursos que tendeixen a oblidar-se, hi ha la literatura epistolar o, en altres termes, la carta com a mitjà de comunicació entre individus allunyats que escurcen distàncies i geografies amb missatges manuscrits. S'ho imaginem? A les nostres bústies només rebem prospectes publicitaris, propaganda institucional, notes bancàries. Quan, excepcionalment, apareix una carta manuscrita, aleshores sentim una emoció especial, alguna cosa indefinible: és tan estranya la missiva personal que, quan arriba, notem la seua incongruència, l'entranyable arcaisme del remitent. No descartem fins i tot la desaparició física de la correspondència en paper. Ja ara, segons hem pogut constatar, hi

ha joves que tenen serioses dificultats per a emplenar els tràmits més simples d'una tramesa epistolar, el lloc exacte en el qual posar el segell encolat o la part en la qual consignar els senyals del remitent: no és incapacitat, és només l'estranyesa o falta d'hàbit de qui és poc perit. Hi ha un món que es perd quan s'elimina o s'abandona l'ús de la carta, però es transformen també una manera de viure les relacions i de concebre les distàncies, certa percepció d'allò que és proper i allò que és llunyà, i una forma particular de fer inversions passionals, de consignar emocions.

Joan Fuster, Vicent Ventura i Josep Garcia Richart mantingueren des de 1951 i al llarg de diverses dècades una correspondència habitual, de vegades fins i tot diària, i malgrat això es van retraure simpàticament els retards propis o aliens en les respostes, les demores en les contestacions. Van revelar sentiments i es van professar amistat. Però també van expressar objeccions, van proclamar les seues llibertats respectives, van jutjar magnànimament els seus actes, i sobretot es van comunicar. Qui vulga tafanejar en aquestes relacions o qui vulga documentar-se sobre els seus protagonistes pot, en aquests casos, llegir amb profit el llibre preparat per Adolf Beltran. Es tracta d'un llibre en el qual, a més d'unes pàgines introductòries molt documentades degudes a Antoni Furió i Adolf Beltran i d'unes notes que auxiliïen oportunament, es recullen aquestes cartes, urgents o demorades, brevíssimes o minucioses, importants o intranscendents, cosa que ens permet reconstruir la circumstància ordinària d'aquests vincles, la manera viril com uns barons entenien l'amistat, així com el discórrer històric d'una petita però significativa resistència

antifranquista. Es tracta del sisè volum de la *Correspondència* de Joan Fuster, sèrie general que dirigeix amb encert i cura Antoni Furió, i que ens facilita no sols la intimitat epistolar d'uns homes durant diversos lustres, sinó també la reconstrucció d'aquest espai intangible que és la sociabilitat cultural i política, un món que ja no és el nostre, però un passat del qual no és fàcil separar-se.

Quin valor literari té aquesta correspondència amb Ventura i Garcia Richart? Com indica Furió, el llibre va més enllà d'aquest aspecte: de fet, no és aquest assumpte el que ha de despertar el nostre interès, i sí, al contrari, el seu vessant erudit, documental, l'exhaustiva informació que proporcionarà a l'expert, a l'historiador, o simplement a aquell a qui preocupe el detall d'una reconstrucció civil que va ser temptativa i reprimida. Crida l'atenció, per exemple, la manera com van idear la llibertat que no tenien, el laboriós respir que es van donar els protagonistes, Fuster, Ventura i Garcia Richart, en una ciutat i en un país sotmesos a la tirania política i moral d'un dictador confessional. Excepte tres cartes, de les quals després parlaré, escrites per Fuster, la resta de la correspondència és pròpiament un interessant dipòsit del petit fet històric, un arxiu escrit i menor dels orígens del valencianisme de postguerra, en la veu de Vicent Ventura i Garcia Richart. Encara que no ho sembla, això no és, per principi, un demèrit. Avui dia sabem que la vida política no es limita a les grans decisions que s'expressen en textos emfàtics, que la micropolítica, l'animadversió, l'amistat formen part de les institucions, dels partits, que són el subtext freqüent dels idearis. Deia Gustave Flaubert que qualsevol fet, per intranscen-

dent que siga, si l'observem atentament i minuciosa, comença a ser interessant, i perd aquella familiaritat de què crèiem que estava revestit. La vida quotidiana d'uns avantpassats o contemporanis que es verbalitza en una correspondència pot ser atentament distingida, analitzada, i se'n pot traure un ensenyament fonamental sobre l'existència humana. Viure no és pronunciar grans, fins i tot belles paraules, com de vegades tendeixen a pensar els intel·lectuals, sinó sobreviure a aquests determinismes ordinaris i petites fatalitats que ens vénen imposats. Per això, avui, els historiadors tracten d'esbrinar com elaborarem les coses i com emprenem els actes, com portem a terme aquesta tasca trivial però decisiva que és dispensar sentit a l'existència de cada dia, com ens comuniquem.

El que la *Correspondència* de Fuster, Ventura i Garcia Richart revela és, en efecte, una comunicació estreta, freqüentíssima, la relació que mantenen uns amics per superar el tedi del franquisme i l'estupor d'una repressió, una relació que demana tots els mitjans per a cuidar-la i ampliar-la. Dels tres, dos d'ells van viure a escassa distància, a pocs quilòmetres, i van poder tractar-se setmanalment, però era tal la necessitat de parlar, de jutjar, d'expressar-se, de depassar el silenci a què els sotmetia el règim, que la missiva va crear una convivència invisible i diària. Com se sap, Joan Fuster va practicar l'hàbit del sedentarisme i, a excepció del fugaç desplaçament a València per conferenciar amb Ventura i altres amics, va romandre a Sueca, arrelat, escrivint, llegint, pròpiament eixamplant la seua geografia interior, fent del seu domicili un espai lliure, la seu d'un cosmopolitisme insòlit sota una dictadura

tan castissa, tan particular. Reparem en això, en la lectura, en l'escriptura i en el lliure pensament.

En comptes d'ocupar-se d'un sol saber, en lloc d'acceptar els confins d'una sola disciplina en la qual ser competent, Joan Fuster va depassar les fronteres metafòriques i reals d'aquell petit món, va transcendir la vida de província i es va buscar interlocutors molt distants. Multiplicà les seues lectures i freqüentà tots els llibres amb l'ànim de convertir la seua biblioteca en el gabinet de l'humanista. Llegir llibres variats, diferents, és, per descomptat, el contrari de l'especialització contemporània, aquesta que obliga a conrear una competència esgotant els volums d'una disciplina. Durant molt de temps, Fuster va voler assemblar-se a un humanista cosmopolita i, per això, es va proposar idealment llegir tots els llibres, sense dictar-se un ferri pla d'obres, totes parelles, totes comunes, sense marcar-se els exemplars en aquest ordre successiu i previsible que evita decepcions. La millor manera de llegir, aquella en la qual l'acte resulta ser formatiu, és la de la intuïció errant i temptativa. No hi ha un pla, hi ha un tempteig que ens duu als grans literats, aquells que prendrem com a interlocutors i destinataris de la nostra indagació, buscant que aquell llibre posterior fertilitze el sediment de l'anterior, buscant que les ressonàncies entre textos i autors ens òmpliguen l'interior de veus. Per això, el lector consumat, el lector compulsiu, el lector humanista, no sol limitar-se a realitzar aquest acte, sinó que ho completa amb l'escriptura, anotant el volum, subratllant, establint un diàleg gràfic amb ells, però també contestant, fent a l'autor destinatari del que el seu llibre provoca, fins i tot fent-se ell

mateix autor, nou emisari. La lectura i l'escriptura acaben sent, doncs, una manera molt particular d'emprendre una correspondència. Per això, no és impropï dir que Fuster ampliava l'abast de les seues amistats i adversaris en llegir determinats escriptors, justament en prendre'ls com a interlocutors interns; per això, és exacte sostenir que Fuster va convertir els llibres, els aliens i els propis, en la base d'una extensíssima relació epistolar en la qual s'expressava a mans plenes, de manera prolífica. Alguna vegada va dir E. M. Forster que ell imaginava el paradís com una gran sala de biblioteca en la qual hi hauria, en persona, tots els seus admirats autors, dialogant entre si, fent simultània la història de la literatura i de la cultura, sense tenir en compte el temps i l'espai. És probable que Fuster imaginara el seu edèn particular de manera semblant, fent contemporanis interlocutors que mai ho van ser, corresponents distants.

Però aquesta no era una raresa peculiar de l'intel·lectual valencià. De fet, s'assemblava a la manera de lectura, que no de vida, que es va administrar el mateix Jean-Paul Sartre, un dels seus autors imprescindibles. En aquesta obra anterior trobe retrospectivament el ressò d'una obra posterior, les petjades d'un volum coetani, en un escriptor del passat remot observe en esbós i en embrió un literat futur. És la intuïció allò que guia, és la llibertat de recerca, amb la finalitat de poblar l'interior, la psique. Hi ha individus que necessiten moltes coses, que s'envolten de nombroses pertinences materials i que viuen en l'estrèpit; hi ha individus que no saben dur una vida sedentària, que no saben delectar-se amb una vida de demora, d'assossec, perquè aquest silenci els produeix vertigen

i necessiten el viatge continu, perpetu; hi ha individus que es lliuren amb fúria al consum augmentant el nombre dels seus béns, i al mateix temps que els amplien veuen reduir-se el seu món interior. Fuster va donar proves del cas contrari, d'una vida en la qual es multiplicaven autors i obres, experiències, ensenyaments, lliçons que la gran literatura li donava. Com deia Jean-Paul Sartre en *Què és la literatura*, cal tornar a la modèstia i al gust del risc de llegir. Per a captivar, per a provocar entusiasme, cal que el crític i el professor renunciï a jutjar amb seguretat compartint la sort dels autors i dels volums, com a regals de l'atzar. Al cap i a la fi, afegia Sartre, una obra és un atzar, l'empresa d'un home sol. Per a nosaltres, els lectors comuns, tot llibre, fins i tot els clàssics, els quals arrosseguen molts anys i impliquen interpretacions i reinterpretacions, ha de ser nou, ha de recrear el món cada vegada, per tant, ha de reptar-nos sempre com una crida que un remitent fa. El llibre sempre és nou, insistia Sartre. Hauríem d'entrar-hi com qui llegeix una carta d'un destinatari a qui no vam arribar a conèixer del tot; hauríem de llegir sense guia, encara que se'ns passassen per alt, sense advertir-les, les qualitats més rares o les filiacions més evidents. En aquest llibre hi ha un interlocutor, hi ha vida, es resumeix la història que ens precedeix, el diàleg de l'home amb ell mateix i fins i tot amb els seus déus. Tal vegada trobarem en les últimes línies d'una pàgina, postil·lava Sartre, negligentment exposada, una d'aquestes idees que acceleren el cor i esclareixen tota una vida.

Doncs bé, aquesta vida, la seua índole i la seua particularitat, la de Fuster, es revela ací i allà, en cada carta, però especialment en tres d'elles, una dirigida a Ventura, una

altra a Garcia Richart, i una tercera, que és la més primerenca, destinada a tots dos. En aquests textos s'afirma, es distingeix i expressa allò que ho singularitza. La missiva que dirigeix a Ventura i Richart està datada el 1950 i la seua prosa és trilingüe: l'autor redacta en francès, en castellà i, finalment, en valencià. Per què aquest vagabunderia lingüística? En confessar Ventura i Garcia Richart les seues dificultats amb el català («desciframos en su día tu carta») en un enviament anterior, Fuster respon bromejant, amb arrogància, en un francès simpàtic, fent així explícita la marginació del valencià i ironitzant sobre les llengües que són o no són cultes: «car je crois que vous comprendrez avec plus facilité ce langage-ci, si culte et si universelle; avec plus facilité que vous n'avez pas trouvée dans mon humble langage rural. Malheureusement je ne sais pas aussi bien le français que le valencien». A més de la humorada i de la sociologia lingüística que podria fer-se (la dificultat que dos nadius tenien aleshores per a poder llegir en català), aquestes frases en l'idioma de Racine, segons el mateix Fuster afegeix, revelen un tarannà, un estat, una forma d'afrontar el món i les seues coercions. Parlem d'un individu que ha aconseguit conrear-se en un idioma marginat socialment i oficialment, parlem d'un universitari que coneix el francès i que, per això mateix, és capaç d'ironitzar davant les dificultats de la vida.

La segona carta data de 1952, és a dir, dos anys després de l'anterior. Joan Fuster hi parla de l'art verbal, de la creació poètica. Li parla, a Garcia Richart, de l'originalitat, de les originalitats a què estem obligats si volem fer de la nostra elaboració alguna cosa específica, necessària, jus-

tificada, de l'exigència que comporta l'esforç de perdurar en una paraula que no és ociosa sinó pròpiament expressiva. Parla, en fi, de si mateix i de la tasca que s'ha imposat a partir d'una vivència de finiment i de límit. Encara que no es diu mai de manera explícita, aquesta vivència de finiment revela la irrupció primerenca d'un horror humà, fatal, d'una por a la mort que està ja en el Fuster més jove: que la vida ens liquidarà. En aquesta carta esmenta indirectament l'absurd de la fi, l'escàndol que és pròpiament morir-se, i esmenta de manera directa la creació com a manera de romandre, d'aixecar-se per sobre dels determinismes o inferns del destí. Tots morirem, llegim en el subtext, sense que ens salven la història ni l'esforçada esperança en un més enllà. De cadascun només quedarà la voluntat expressiva, l'autodescobriment que ens justifica, aquest procés d'esbrinament que es dona en l'art i que és una suma de gestos, d'assoliments i d'audàcies que ens fan humans i atzarosos: en una paraula, originals. A l'amic, li relata de manera implícita aquesta por a l'indiferent, al repetit, aquest temor a la mort, un temor que només es conjura amb la recerca d'allò propi, d'allò irrepetible. És evident que, en dir això, Fuster parla de si mateix, però abreuja i resumeix els principis de la seua poètica més primerenca, coetània de Sartre, i que desenvoluparia de manera més impersonal i assagística en *Les originalitats*, una obra que és justament de 1952.

De deu anys després és l'última carta, la qual dirigeix a Ventura. És llarga, analítica, expositiva, una missiva en la qual també parla de si mateix i, sobretot, d'allò en què s'ha convertit. Parla de política, del seu paper d'intel·lectual compromès, aques-

ta categoria tan sartreana, de la seua adhesió a la causa valencianista, de la seua conversió en referent inexcusable de la reconstrucció civil. És l'any que va aparèixer *Nosaltres els valencians* i *El País Valencià*: ens referim, clar, a dos llibres polèmics, decisius, que tanta erupció van provocar entre alguns dels seus destinataris, justament en un context de repressió política, llibres algun dels quals ell esmenta en termes de pamflet. Efectivament, el nostre intel·lectual és ja un contendent àcid, tallant, un contendent que actua com a tal, valent-se dels instruments que la modernitat li dona per a adoctrinar criatures, segons diu expressament, per a rebatre, per a enderrocar públicament el que jutja insostenible o intolerable en la història valenciana. Sap que un instrument freqüent i afilat de la vida política contemporània és el pamflet i aquest gènere obliga a emprar una escriptura particular fent alhora declaració d'intencions, diagnosi i anàlisi. Els millors pamflets són documents amb erudició, discursos dotats de retòrica incendiària, pròpiament monuments de la oratòria, un gènere molt respectable i digne de la fantasia pública: el de la proclama, els enunciats de la qual són o acaben sent realitzatius. Els millors pamflets no són només textos de denúncia, sinó que, a més, aspiren a ser discursos *performatius*: contenen enunciats que en expressar-se realitzen una acció, moral en aquest cas, frases que pròpiament constitueixen la realitat en definir-la i designar-la. Els seus autors es valen d'una erudició i de veus velles o noves i les doten de significats particulars, però són una erudició i unes veus que es destinen públicament i que s'accepten fins a exercir una influència perdurable, fins a formar tradicions que

inspiren i dicten. No tots els pamflets poden avaluar-se igual, per descomptat, ni tots tenen conseqüències apreciables ni tots posen en pràctica la mateixa funció enunciativa. Però els de Fuster sí que van aconseguir primerencament aquesta fi.

En anglès, que és la seua font, el *pamphlet* sol ser un opuscle, un escrit breu, els continguts del qual tenen un to i un estil combatus, polèmics o satírics. Del que es tracta amb un *pamphlet* és de desarrelar desvaris i de denunciar mentides. Doncs bé, en comptes de romandre confortablement instal·lat en la comoditat molla de l'intel·lectual de província, de l'erudit fosc o silenciós, Fuster es va revelar amb aquest pamflet brillant, erudit i intuïtiu titulat *Nosaltres els valencians*. Però, clar, aquesta tasca, aquesta autoritat moral que se li concedeix en un context dictatorial, el cansa, pel seu escepticisme incurable i pel narcisisme propi del creador. En efecte, com ell mateix admet, aquesta vida d'escriptor corre un risc molt seriós, una amenaça que espera conjurar i que danya la seua vanitat de «literat», i ho posa així, entre cometes, amb aquest hàbit tan fusterià, el de los cometes, que li serveix per a ofegar-ho tot, les evidències que ens defineixen i aquests *aprioris* amb què ell i nosaltres vivim.

Un refinament com el d'aquestes tres cartes revela, potser, una sensació d'aïllament del seu autor. És veritat que Fuster es va donar nombrosos interlocutors escrits o físics, que va conrear l'amistat i la correspondència, que va multiplicar les seues relacions, que la seua casa va ser freqüentada per assidus visitants. Però no és menys cert que aquest trànsit humà denota una manera ben particular de plantar cara a la mort i a la solitud, a aquesta fi i a

aquesta decrepitud que a tots amenacen i que ell mateix va poder veure en els seus pares, els pares d'un fill únic. Per això, més enllà de la ironia fusteriana, fins i tot més enllà del sarcasme que solia emprar, és possible detectar por, una por molt humana, i una fragilitat, una circumstància, ell que va ser tan obsessivament antiorteguà, que conjurava lliurant-se a l'art de la paraula i del civisme, a les pròtesis de la creació verbal i del compromís polític. Però, clar, tot això ho hem d'intuir en aquest volum a partir d'un silenci que, sent atzarós, acaba resultant molt significatiu: bona part del llibre la componen les cartes que Vicent Ventura dirigia a Fuster. Per raons purament arxivístiques, de falta de conservació, no sol haver-hi petjada de les respostes que l'intel·lectual destinava al seu interlocutor. Ventura li escriu profusament, fins i tot gemegosament, però no hi ha vestigi de la contestació. La impressió probablement errònia però útil que avui s'endú el lector és la d'un Fuster silenciós, una espècie d'oracle que no sol respondre i a qui es dirigeixen els amics invocant-lo, a més, en castellà amb l'apel·latiu de «*genio*». *Genio*? Hi ha, sens dubte, ironia en aquesta expressió, la de qui sent amics bromejen amb qui s'ha alçat per sobre dels seus contemporanis. Però hi ha també el reconeixement modest d'una capacitat analítica, expressiva, aquella que aconseguix un creador intel·lectualment ben dotat enfront dels seus interlocutors: un home d'acció i novel·lista clandestí, com Ventura (a qui Adolf Beltran anomena «vendaval»), o un home d'organització i poeta gairebé secret, com Garcia Richart.

Els individus ens relacionem transitant entre múltiples esferes en les quals els actes possibles estan sotmesos a distintes con-

vencions. Aquests dominis solen ser successius i en cadascun d'ells ens les veiem amb regles que no sempre són coincidents ni visibles ni expresses encara que, això sí, reglamenten els comportaments adequats. La llar i la tertúlia van ser, en el cas de Joan Fuster, dos dels seus llocs habituals de sociabilitat, com ho va ser també la correspondència, un espai virtual que, segons deia abans, li eixamplava el nombre dels seus destinataris i les veus amb les quals dialogar, però no ho va ser menys el llibre. Prendre la lectura com una audàcia, com un viatge a destinacions allunyades és una metàfora comuna i suposa una concepció molt adequada per a ús d'humanistes i moderns. Michel de Certeau, per exemple, deia que el lector és com un viatger que transita per terres alienes, com un nòmada que travessa bancals que ell no ha roturat, fent, això sí, arplega de béns per al seu propi benefici. A més de l'educació formal i d'altres recursos, els amics que freqüentem o els llibres que llegim ens serveixen per a identificar i per a aprendre la naturalesa dels espais pels quals ens vam aventurar realment o fantasiosament, ens permeten reconèixer les normes que regeixen els comportaments, en la llar o en la tertúlia, per exemple.

Però els amics i els llibres són també un dissolvent de les idees i de les conductes atàviques. Hi ha, en efecte, episodis en la vida i en la història de certes persones en què les coses deixen de ser evidents i el món deixa de funcionar de la manera prevista, o per una catàstrofe que tot ho trastorna o per l'audàcia d'aquests pioners que llegeixen, que parlen, que s'obstinen a remoure les coses. Quan aquest últim cas es dona, ens trobem davant autèntiques epifanies: ja no hi ha auguri que anticipi

el que pot succeir ni expectativa sense conflicte. Són moments del passat i del present que tot sembla canviar i un vertigen de fets i de petites fetes posen a prova els seus sorpresos testimonis. Alguns individus trauen aleshores el més pregon de si mateixos volent, en aquest cas, autodeterminar-se, recrear-se, inventar-se pròpiament, descobrint el que ignoraven posseir. S'eleven i es revelen com a protagonistes o observadors clarividents o equivocats del seu temps, humans que saben remuntar les mandres dels seus, individus que s'afirmen contra el que d'ells s'espera o se'ls permet, posant en dubte gairebé tot allò heretat i acceptat.

Els valencianistes dels anys cinquanta i seixanta, per exemple, invocaven el passat i deien encarnar una tradició, però en realitat anaven més enllà: vaticinaven un avenir distint i s'obstinaven a recrear a la seua manera la política, la societat i la vida, la idea mateixa de societat. «Tot ha de ser examinat, tot ha de ser reorganitzat, sense excepció i sense contemplacions», havia establert Diderot, i Fuster, hereu de l'il·luminisme, escèptic i confiat alhora, es va obstinar a desfer intel·lectualment l'ordre que havia rebut dels seus majors, dels seus avantpassats, les seues normes, les seues pròpies definicions, precisament pel fet d'entendre-les plenes de defectes. Cadascun a la seua manera, els tres amics van tractar d'impugnar ideològicament el món de petits propietaris en el qual havien nascut. Aquells valencianistes van creure possibles certes metes perquè esperaven alguna cosa, perquè eren progressistes que confiaven potser exageradament en la millora de la societat, dels individus, de les institucions o, per dir-ho amb un altre llenguatge, del seu poble. Aquells valen-

cianistes no es van deixar acovardir per cap desfeta, no es van deixar enderrocar pels seus reiterats fracassos, dels quals el mateix Fuster era molt conscient el 1962. En grau divers van voler tutelar moralment, guiar i guiar-se, dirigir la seua acció i el govern del poble. Per a això es van prendre de debò les seues pròpies idees, esperant-ho tot del saber i del poder de la paraula, l'oral i l'escrita. Per això, Vicent Ventura es va bolcar en l'acció, fins i tot quan aquesta existència atrafegada anava contra els seus propis interessos materials. No obstant això, no es van dedicar a la vida pública, a la reorganització del món i a la recreació de les institucions, un Estatut del País Valencià, per exemple, moguts per l'abnegació, sinó per un egoisme racional, per a així oposar resistència a les injúries del passat franquista, per a enfrontar-se a l'adversitat cultural a la qual semblaven abocats com a catalanoparlants. Sabien o creien condemnat el temps de la tirania i no hi havia en ells fatalitat ni desinterès per predicar, sinó l'obstinació estrictament individual dels qui volien habitar en un espai col·lectiu menys aterridor, més hospitalari. Per això, pel seu estimable individualisme, no van ser, no van poder ser homes de partit i tot intent emprès en aquest sentit va acabar en un gloriós fracàs. La vida i el País Valencià canviaven, però eren ells, aquests intel·lectuals d'oposició, qui els transformaven en esmentar-los d'una altra manera, en designar-los amb noves veus, quali-

ficant d'una altra forma les coses, donant-los altres rètols, fent de la paraula un acte mateix, una enunciació pròpiament realitzativa que reedificava el món. D'aquesta tasca, en part encertada i en part fracassada, encara en som nosaltres els deutors.

Tots tres, Fuster, Ventura i Garcia Richart, eren amics, plens de vida, de projectes, alguns ja abandonats. Dos dels tres han mort, però sobretot va perdent-se, va esvaint-se un món que ja no és exactament el nostre, l'existència intel·lectual i política de dècades passades i que aquests personatges van encarnar amb coratge i amb pors. La mort ens allunya, i ens distanciem d'una manera de viure, però també d'una manera de travar relació i de conrear l'amistat. Atrafegats, urgents, amb sentiments entretallats que expressem mitjançant el correu electrònic, cada vegada ens costa més reparar en la demora i en la minúcia escrita de la carta, en la prolixa prosa de la literatura epistolar. En la tertúlia intervenen l'oralitat, per descomptat, i el gest, la mirada, l'olor, la presència física, el gust d'estar junts. En una carta tot això pot traduir-se en paraules significatives, un esforç molt meritori si a més ho escometen barons d'altre temps, homes que amb prevenció van expressar intimitats o sentiments, homes que, a pesar de contenir la seua expansió emocional, no van tancar ni van cancel·lar parts de la seua intimitat i del jo, parts obertes a un món que canviava i que es el fonament del nostre. ▢